
5 - С А Б А Қ

АСТАНА – ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕЛОРДАСЫ АНЫҚТАУЫШТЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ БЕРІЛУІ

1-тапсырма. Мына сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасын түсініп, сөйлемдер құраңыз.

Қазақ тарихы, ұлы өзгеріс, ақ күмбезді бейіт, киелі орын, босаға, бәйтерек, кешен, асқақ арман, қатал, боран, ұштастыру.

2-тапсырма. Оқыңыз. Талдаңыз.

1997 жылы Қазақ тарихында ұлы өзгеріс болды. Ол астананың Сарыарқаға көшірілуі еді. Сарыарқа қазақтары Есіл өзенінің қазіргі Астана қаласы орналасқан тұсын ежелден Қараөткел деп атаған. Ақмола атауы XIII-XIV ғасырларда тұрғызылған ақ күмбезді бейітке байланысты туған.

Қаланың қазіргі атауы қазақ тіліне парсы тілінен ауысқан. Қазақша елдің бас қаласы дегенді білдіреді. Ол «киелі орын», «босаға» деген мағыналарға ие. Қазір Астанада шетелдерден келген туристер тамашалайтын көрікті жерлер көп. Оған – «Астана-Бәйтерек», «Атамекен», «Қазақстан картасы: этномемориалдық кешені», «Ханшатыр» сауда орталығы, «Думан» ойын-сауық орталығы, «Астаналық цирк», «Нұр-Астана» мешіті және т.б. орталықтар жатады.

«Астана-Бәйтеректің» биіктігі – 97 метр, аумағы – 22 метр. Темірден, шыныдан, бетоннан орнатылған алып бәйтерек. Металл конструкцияның биіктігі – 105 метр, салмағы 1000 тоннадан асады. Ол жерге қадалған 500 қадаға орнатылған. Салмағы 300 тонналық «хамелеон» әйнегінен жасалған шар Астананың көркін келтіріп тұрған ең әдемі кешен.

Бұл орталықты тамашалаған адамдар асқақ армандарын осы алып бәйтерекпен ұштастырады. Қаланың рухани байлығын, өнерге деген талғам биігін көрсететін бұдан басқа, Қазақстан Президенті Мәдени орталығы, Қ. Қуанышбаев атындағы қазақ сазды-драмалық театры, Конгрес-холл, «Жастар» сарайы, ҚР бірінші Президентінің мұражайы, «Самұрық» және «Арсенал» кинотеатры, С. Сейфуллин мұражайы, К. Байсейітова атындағы ұлттық опера және балет театры, М. Горький атындағы орыс драма театры бар.

Елорданың қысы қатал, боранды, күртік қар. Қыстың бар кереметі осында. Мұнда қыс уақытында келген адам аппақ қарға оранған Астана келбетін көріп, таңданады. Есілдегі шаңғы серуені, Ақбұлақтағы мұзайдыны, Мұз қалашығы – өз алдына бір ерекше дүние. Тынысыңды аштын таза ауа! Бұл жерде климат – континентті. Күзі – жаңбырлы, көктемі – салқын, жазы – шуақты. Астана қаласы Орта Азиядағы туризмнің ең ыстық нүктесіне айналды сөзсіз. Оған Астананың қарымы да, күш-қуаты да, сұлулығы да жетеді.

(Баспасөз материалдарынан ықшамдалып алынды)

3-тапсырма. Мәтінді пайдаланып, сөйлемдерді аяқтаңыз.

1. 1997 жылы Қазақ тарихында 2. Сарыарқа қазақтары Есіл өзенінің 3. Ақмола атауы 4. XIII-XIV ғасырларда тұрғызылған 5. Қаланың қазіргі атауы 6. Қазақша елдің 7. Астанада шетелдерден келген туристерді жалықтырмайтындай 8. Елорданың қысы қатал 9. Қыс уақытында келген адам 10. Күзі – жаңбырлы, көктемі – салқын,

4-тапсырма. Сұрақтарға жауап беріңіз.

1. Астана қандай қала?
2. Ақмола деген атау қайдан шыққан?
3. Астанада қандай мәдени орталықтар бар?
4. Елорда қай өзеннің бойында орналасқан?
5. Астана қаласының табиғаты қандай?

Анықтауыштық қатынастың берілуі

Анықтауыштық қатынас матаса, қабыса байланысқан есімді тіркестерге тән. Мысалы: *бесінші сынып, алтын сақина, менің інім, біздің қала, орындалған арман.*

Анықтауыштық қатынас басыңқы сөзден бағыныңқы сөзге *қандай? қай? кімнің? ненің? қандай? қанша? неше? нешінші?* деген сұрақтар қою арқылы анықталады.

Анықтауыштық қатынастағы лексика-грамматикалық мағына бағыныңқы сөз бен басыңқы сөздің лексикалық ерекшеліктеріне сәйкес даралық, нақтылық сипат алады.

Матасу байланысындағы сөз тіркесі мынадай лексика-грамматикалық мағыналарға ие. Мысалы: *менің киімім* – затқа меншіктілік, *Тілектің әпкесі* – туыстық, *үйдің терезесі* – бүтіннің бөлшекке қатынасы.

Қабыса байланысқан сөз тіркестерінің беретін лексика-грамматикалық мағыналары: *салқын жел* – табиғи күй, *ақ қар*, *көк шөп*, *қызыл гүл* – заттың түсі, *тәтті тамақ*, *ащы сорпа* – тамақтың дәмі.

Бұл тіркестегі сөздердің бәрі сын есім болып, заттың әртүрлі сынын білдіруі олардың грамматикалық мағынасы болса, әр сөздің өзіне тән мағынасы лексикалық мағына болады. Сол лексикалық мағыналары арқылы бағыныңқы сөз басынқы сөздің белгілерін, қасиеттерін даралайды, нақты сипат береді.

5-тапсырма. Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесін анықтаңыз.

Күрткі қар, суық жел, жаңбырлы күз, шуақты күн, әдемі кешен, көрікті қыз, күзгі суық, асыл тас, зергерлік бұйым, қоғамдық қатынас, алтын сырға, күміс білезік, биік ғимарат, мыс құман, жез сағат, қазба жұмысы, археологиялық заттар, асыл металдар, асыл бұйымдар, алтын адам, зергерлік өнер, алтын алқа, күміс түйме, темірдей берік, майысқақ металл, жұмсақ темір, сәндік бұйым, зергерлік бұйым, әшекей бұйым, күміс қасық.

6-тапсырма. Жоғарыдағы мәтіннен анықтауыштық құрылымдарды пайдалана отырып, бірнеше сөйлем құраңыз.

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____

7-тапсырма. Көршіңіздің ойын біліңіз.

1. Егер мен **Президент** болсам, _____
2. Егер мен **Министр** болсам, _____
3. Егер мен **Депутат** болсам, _____
4. Егер мен **Миллионер** болсам, _____
5. Егер мен **Әкім** болсам, _____

8-тапсырма. Төмендегі кестені толтырыңыз.

Не білдім?	Не білемін?	Не білгім келеді?

9-тапсырма. «Астана – Отанымыздың жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі» тақырыбына эссе жазыңыз.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

10-тапсырма. Мына тіркестердің мағынасын түсініп, анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесін көшіріп жазыңыз.

Жібек жолы, ежелгі тәсіл, сауда-саттық, керуен, күре жол, тауар, адамзат өркениеті, көне орта ғасырда, сапар шеккен, саудагерлер, бағалы тастар, бояулар, құл саудасы, табыну, кесене, түйістіруде, ат жабдықтау, ауыз әдебиеті, көпір.

11-тапсырма. Мәтінді оқыңыз, анықтауыштық құрылымды табыңыз да, оларға сұрақ қойыңыз. Қандай тұлғада тұрғанын анықтаңыз.

Ұлы Жібек жолы – адамзат өркениеті жасаған тарихи ескерткіштердің бірі. Біздің дәуірімізден бұрынғы II ғасырдан басталған бұл жол Еуропа мен Азияның – Батыс пен Шығыстың арасын жалғастырған көпір болған. Оның Қазақстан жерін кесіп өтетін тұсында 6 ғасырдан бастап екі бағыт кең өрістеген: Сырдария және Тянь-Шань керуен бағыттары. Бірінші жол Қытайдан басталып, Шығыс Түркістан арқылы Жетісуға, әрі қарай өткен. Бұл бағыттағы Батыс пен Шығысты жалғастырған өзен Сырдария болған. Жетісу мен Оңтүстік Қазақстандағы сауда қалалары – Суяб, Навокент, Құлан, Тараз, Испиджаб, Отырар, Шавгар, Янгикент. Екінші жол Шығыс Түркістаннан басталып, Жетісуды жағалап, Шашқа (Ташкентке) өткен. Одан Азиямен, Византиямен жалғасқан. Бұл жолдағы қалалар – Суяб, Баласағұн, Тальхир, Тараз, Газгирд (Қазығұрт). Бұл қалалар көне орта ғасырларда Жапониядан, Корея мен Қытайдан Орталық Азияға, содан Ресей мен Византияға сапар шеккен саудагерлер жолының орталықтары болған.

Бұл жолмен әртүрлі тауарлар – жібектер, бағалы тастар мен күмістер, дәрілер мен бояулар тасымалданған. Құл саудасы да өркендеген. Жібек жолы бойында өнер (би, музыка, сурет, сәулет өнерлері) мен дін (ислам, христиан, будда, манихей) дамыған.

Қазақстандық археологтар ортағасырлық қалаларға қазба жұмыстарын жүргізу барысында тауып алған металл ақшалар алыстағы Қытай мен Византияда, Иран мен Үндістанда соғылған. Сонымен қатар, сол елдерден керуендер арқылы жеткізілген басқа заттарды да кездестірді.

Жібек жолын зерттеудің әрі маңызды, әрі сирек олжасы – Отырардан табылған күміс ақша мен заттар көмбесі. Көмбедегі тиындардың жиыны таңғаларлық. Ол жерде Шығыс Түркістан қалалары – Алмалық, Пулад, Эмиль (Еміл), Орда әл-Азамның; еуропалық Қырымның; малайзиялық Сива, Кони, Тебриздің; қазақстандық Жент қалаларының ақшалары жинақталған. Ақшалардың соғылған уақыты XIII ғасырдың 40–60-жылдары. Заттардың ішінен, әсіресе, күмістен жасалған ұйғыр жазуы бар құрама белдік жапсырмалар, ортаазиялық бұрама білезіктер, поволжиялық өрме білезіктер, Кіші Азия қалалары шеберханаларының бірінде жасалған белдік айылбастар – теңдесі жоқ жәдігерлер. Көмбе Моңғол империясы кезіндегі Жібек жолы бойында орналасқан қалалардың айғағындай. 14–15 ғасырларда Түркістанда түркі халықтары табынатын атақты ғұлама ақын Қожа Ахмет Йасауиге үлкен кесене – кешен орнатылған.

Жібек жолы – әлемдік өркениеттің Азиядан Еуропаға шексіз дала, асқар тау арқылы жол салған жарқын көрінісі.

12-тапсырма. Төменде берілген ойды дамытып баяндаңыз.

1. Қытайдың торғын-торқасы осы жолмен
2. Жібек жолы арқылы жан-жаққа діни
3. Жібек жолы буддизммен қоса Батыстан Шығысқа қарай
4. христиан және ислам діндерінің
5. Сол кездегі сауданың басты тауары Қытайда өндірілетін
6. Ұлы Жібек жолының бір тармағы –

7. Египет пен Вавилонда, Иранда өте қымбат бағаланатын,
8. әдемі көк тас лазурит тасымалданған –
9. Қытайдағы императорлар мен ақсүйектердің сүйікті заты
10. болған әшекейлер жасау үшін әдемі нефрит тасын тасымалдайтын –
11. Ал үшінші «бұлғын жолымен» қымбат бағалы
12. Ғалымдардың анықтағанындай бұл б.з.б.

13-тапсырма. Өлеңді мәнерлеп оқып, жаттап алыңыз.

Астанам! Ару қалам, асқақ ордам,
 Қалың жұрт, қазағыма қақпа болған.
 Ту ұстап, тұлпар мінген бабаларым,
 Бермеген ел намысын жатқа қолдан.
 Бозоғым, бозбеткейлім, баққа оранған,
 Тарихтың қойнауынан тапқан олжам.
 Баянды бақытымның бастауындай,
 Айналдың Астанаға аппақ арман...
 Жар болып Жаббар Ие жалғыз ғана,
 Ғасырға аяқ бастық ал біз жаңа.
 Сұрланып сырт айналған суық көздер
 Қарайды әлі саған сәл қызғана.
 Көш келді Қараөткелге өр тұлғалы,
 Кеңесін ерлерімнің ел тыңдады.
 Тұлғасы бой көтерді Хан Кененің
 Жарасып жарқ-жұрқ еткен ер-тұрманы.
 Ертеңің ұлтын сүйген ұлыңа сын,
 Қашанда еркіндіктің құны басым.
 Керіліп кербез далам көсіледі,
 Сезініп бостандықтың шұғыласын!
 Сан ғасыр армандаған Алаш бабам,
 Жалғанды жалт қаратты жаңа Астанам.
 Бірлікті байрақ етіп болашаққа,
 Барайын, уа, Жаратқан, жол аш маған.

(Қ. Сарин)

14-тапсырма. Сабақ бойынша кестені толтырыңыз.

V	+	!	?
«Бұрыннан білемін»	«Жаңа ақпарат»	«Таңғалдырды»	«Келісе алмаймын. Білгім келеді»